

T1907

91-124

T I J D S C H R I F T

VOOR

I N D I S C H E

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

T1902

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDAKTIE DER HEEREN

J. Munnich en E. Netscher.

DEEL IX.

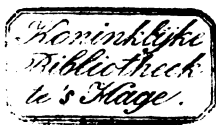

DERDE SERIE.

DEEL III.

BATAVIA;
LANGE & CO.
1860.

I N H O U D

VAN

H E T N E G E N D E D E E L.

Bladz.

17de opgave der boekwerken, waarmede de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschap- pen is verrijkt	1
18de idem.	249
Vergaderingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.	
Bestuursvergaderingen gehouden: den 6 ⁿ november 1858 . . .	6
4 ⁿ december 1858 . . .	33
5 ⁿ februarij 1859 . . .	41
19 ⁿ maart 1859 . . .	50
9 ⁿ april 1859. . . .	219
14 ⁿ mei 1859	224
4 ⁿ juniij 1859. . . .	235
6 ⁿ augustus 1859 . . .	240
3 ⁿ september 1859 . . .	425
7 ⁿ oktober 1859 . . .	428
17 ⁿ november 1859 . . .	437
Aanteekeningen omtrent de bevolking van Billiton, door L. Schepern.	56

	Bladz.
Iets over de tijdberekening bij de Chinezen, door J. Hageman JCz.	67
Aanteekeningen omtrent het rijk Bandjermasin, door wijlen A. van der Ven, (<i>met eene kaart</i>).	93
Verslag der reis in de binnenwaarts gelegene streken van Doesoën Ilir, door C. Bangert.	134
Geschied- en aardrijkskundig overzicht van Java, op het einde der achttiende eeuw, door J. Hageman JCz.	261
Errata in het: Antwoord op eenige opmerkingen enz. door H. von Dewall, (deel VIII van dit tijdschrift, derde serie deel II, bladz. 327).	419
Reizen naar Mangarai en Lombok in 1854—1856, door J. P. Freijss.	443
Kota Tjandi (Sumatra's Westkust), door Corn. de Groot, (<i>met eene plaat</i>).	531

BERIGTEN.

Hoofden van gewestelijk bestuur van Tagal, door J. A. Vricsman.	75
Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java, voor zoo verre is kunnen worden opgespoord sedert de komst van euro-peanen, door J. Hageman JCz.	76

---

*Kort overzicht omtrent het eiland Flores en deszelfs
bewoners.*

De omtrek en ligging van het eiland zijn het beste aangeteekend op de laatste editie der zeekaart van luitenant Smits van 1851.

Het zuidelijk gedeelte der westkust tot aan Ende heb ik slechts gezien; hetgeen ik hier omtrent het overig gedeelte van Flores mededeel, heb ik door veelzijdige informatiën ingewonnen.

Het geheele eiland is waarschijnlijk één gebergte.

Van de westzijde naar het oosten tot aan Rokka loopt over het midden van het eiland een zeer hooge bergrug, waarin hier en daar enkele bergpassen. Waarschijnlijk loopt die bergrug wel tot dicht bij de oostpunt voort. In het midden van het eiland kon ik er de hoogte niet van zien, dewijl de kruin met wolken bedekt was.

Van den bergrug loopen kleinere bergruggen naar het zuiden, en denkelijk ook wel naar het noorden, die de steile voorgebergten in zee vormen, waar tusschen lagere en hoogere bergvlakten gelegen zijn.

De westelijkste der bergruggen maakt de westkust uit, welke zeer weinig bevolkt is, maar alwaar zeer groote krokodillen moeten gevonden worden. Waarschijnlijk is hieraan ook de naam van Alligators-baai ontleend, eene zeer kleine baai in de straat Molo, alwaar wij ankerden om versch water te bekomen, en haar binnen gaande, lage moerassige plekken tusschen het gebergte zagen. De in zee uitstekende punt van dit gebergte maakt de zuidwestpunt van Flores uit. Aan de oost-

zijde loopt die bergrug meer hellend af en hieruit ontspruit de Nanga Lilin rivier, ter oostzijde weder een ander gebergte hebbende, dat mede van den grooten bergrug naar het zuiden afloopt en, in zee uitstekende, het gebergte van daloe Todo uitmaakt. De zuidwestpunt vormt tot aan dit voorgebergte de baai van Nanga Lilin. Het gebergte van daloe Todo loopt ter oostzijde ook weder in lagere bergvlakten af.

In eenen inham in dat gebergte ontspruit de Nanga Ramo rivier, en de afloop van dit gebergte zelf heeft ten oosten de Nanga Merah. Ter oostzijde van de Nanga Merah zijn weder opgaande vlakten tegen het gebergte van Poeto Lejo, dat zeer uitgestrekt is, en waarvan ook weder verscheidene rivieren uitloopen. De voornaamste daarvan is de Nanga Tili in de baai van dien naam, alwaar jaarlijks ook eenige prauwen van Ende en Bima ten anker komen. Het voorgebergte van daloe Manoe vormt de oostpunt van de baai van Borro.

Verder op volgt het voorgebergte van daloe Kota, de rivier Wai Mede ten oosten hebbende; oostwaarts van die rivier is het gebergte van Rokka, tot voorgebergte hebbende de piek van Rokka, door de inlanders Iniri genoemd.

Deze piek is eene van de zee af zuiver kegelvormige vulkaan, met eenen kleinen krater welks opening aan de noord-oostzijde is; oostwaarts is een tweede zuiver kegelvormige vulkaan, die van Keo, met eenigzins grooteren krater. Verder oostwaarts de vulkaan van Ende die jaarlijks met de westmoeson nog eruptiën heeft en altijd zwaar rookt; deze is kaal en verbrand en eenen smidsschoorsteen gelijk, met eenen grooten krater welke den berg reeds voor een groot gedeelte heeft verslonden. Verder op is nog een vierde vulkaan, dien ik echter niet heb gezien. Het scheen mij toe dat er soortgelijke vulkanen ook aan de punt in zee van het voorgebergte van daloe Todo en aan dien van Poeto Lejo bestaan hebben. De plaatsen langs het strand van het daloe Todo gebergte passerende vond ik vele blokken

basalt en geheele vloeren van aan elkander gesmolten keijen; op andere plaatsen halfstaande wanden van een conglomeraat van keijen; aan het voorgebergte van Poetoe Lejo vervaarlijk groote losgescheurde basaltklompen, welke ook eene vorige groote woesting aanduiden.

De formatie van het eiland Flores zoude bij een natuurkundig wetenschappelijk onderzoek waarschijnlijk nog tot eene belangrijke bijlage strekken voor de bergstudie en denkelijk voor de mineralogie ook nog goede resultaten opleveren.

In het gebergte van Rokka te Soei Toei wordt goud gevonden, terwijl de berg Aspana tin oplevert.

De Pota rivier ten noorden voert ijzer en goud af. Achter de noordoostkust van Rioeng en Gliting wordt loodglans gevonden, waarmede dikwijls edeler metalen vergezeld gaan.

De baai van Nanga Lilin heeft goeden ankergrond; de baai van Nanga Ramo is reeds veel minder, meestal koraal en rotsgrond, en alleen aan de oostzijde tegen over een klapperbosch is ankergrond. De volgende baaijen hebben geen ankergrond, door de menigvuldige steenen en koraalgewassen, tot aan die van Borro welke vrij goed tegen den oostenwind gedekt is, en alwaar ook goede zandgrond is. In de baai van Keo is ook weder zandgrond; maar de baai van Ende is ongetwijfeld de beste van de geheele zuidkust.

Behalve de rivier van Nanga Lilin in het reisverhaal beschreven, hebben de rivier van Tili en die van Borro alleen in de monding bij hoog getij eenige diepte voor prauwen; de andere zijn vol keijen. De rivier van Wai Mede, welke Mangarai van Rokka scheidt, moet volgens informatie beter en in de monding dieper zijn.

Het is opmerkelijk dat terwijl in het westelijk gedeelte of het eigenlijke Mangarai, daar waar geene vulkanen te zien zijn, de kokosnootboom schaars is, op het terrein oostwaarts, tusschen de vier vulkanen, de kokosboomen zoo overvloedig zijn, dat er geen rijst gebouwd wordt; om welke reden de

prauwen van Keo, Tongo, Noemba en Ende kokosnoten en olie naar Borro brengen om er rijst voor interuilen.

Volgens de eigenaardige formatie van het gebergte, den aard en de verschillende talen der bevolking en het verschil in de produktie wordt het eiland Flores in vier afdeelingen onderscheiden:

1°. Westelijk Flores, van de westkust tot aan de rivier Wai Mede, hetwelk door de Mangaraiers bewoond wordt;

2°. Midden Flores, van de rivier Wai Mede tot aan de piek van Keo, door de Rokka's, Langa's en Wogo's bewoond, die veel woester van aard zijn en hun eigen taal hebben;

3°. Oostelijk Flores:

a. van Keo tot Sika door onderscheidene bergstammen bewoond, waarvan de namen naar elks gebergte zijn, waarin Ende ook begrepen is; allen gebruiken de Endenesche taal;

b. de oostpunt van Sika ten zuiden en Gliting ten noorden, hetgeen eigenlijk onder Larentoeke behoort, waarvan de bevolking ook eene onderscheidene taal gebruikt en gevolgelijk het land van Larentoeke zoude kunnen genoemd worden.

De geheele bevolking van Flores heeft gekroesd haar, behalve de Maleijers te Ende en de Bimanezen die zich onder hen gevestigd hebben, met uitzondering van welke en van de roomsgezinden te Larentoeke, zij ook allen nog heidenen zijn. Schrift is hun onbekend en allen zijn landbouwend. De landbouw is er nog op den onbeschaafdsten trap zonder gebruik van ploeg en karbouw of ander gereedschap.

Westelijk Flores of Mangarai

wordt door een afzonderlijk volk, de Mangaraiers, bewoond; dit land door hen zelven Raja genoemd wordende, noemen zij zich Ata Raja of man of volk van Raja.

Manga beteekent in hunne taal: zijn, en op de eerste vraag: wie zij waren, hebben de eerste bezoekers denkelijk ten ant-

woord bekomen: „Manga Raja” of: wij zijn Raja, hetgeen wel de oorsprong van Mangerai geweest is.

De Mangaraiers zijn over het algemeen zachtaardig; die welke oostelijk bij de grenzen van Rokka wonen, minder. Hunne gestalte is tamelijk groot, welgespied, en zij zijn zeer vlug in het loopen.

Zij bewonen het hooge gebergte en hebben bijna geene kampongs, maar wonen in kleine groepen van zeer weinige huizen, bij elkander of afzonderlijk verspreid.

Er bestaat onder hen geene andere verdeeling van arbeid dan die welke de huiselijke kring oplevert.

Elk verschafft zich zelve wat hij noodig heeft om in zijne geringe behoeften te voorzien; er zijn geene markten of bazaars; de zamenleving is daardoor onder hen zeer beperkt en zijn zij weinig ontwikkeld, terwijl ook eenvoudigheid van zeden onder hen meer bewaard is gebleven. Zij houden veel van zingen en hebben ook verschillende soorten van dans.

De veelwijverij is onder hen zeer algemeen, en de vrouwen verrigten al den arbeid. Behalve huiselijken arbeid, bebouwen zij het land, spinnen, weven en verwen de kleederen; de vrouw die het laatste gehuwd is verrigt den meesten arbeid.

De taal der Mangaraiers is verschillend van die der overige naburige volken. De heer Lenz, die bijna twee jaren onder hen doorbragt, had zich op die taal toegelegd en zoude mij een woordenboek daarvan toezenden.

Zij zijn heidenen die, zoover ik heb kunnen uitvinden, een Opperwezen erkennen, dat door hen Moeri Krain genoemd wordt; van anderen hoorde ik den naam van Moeri Djauh zeggen.

Dat wezen ziet in het verborgen en straft het kwaad; maar overigens is hun niets van hem bekend. Verder erkennen zij nog eene menigte setans en geesten en heeft het bijgeloof ook onder hen diepe wortelen geschoten. De naam van Moeri Krain beteekent: heer der vorsten, en Moeri Djauh: de heer

die ver is. Mogt Hij dien zij heer`der vorsten noemen en tevens de heer die ver is, hun nabij komen met Zijn woord, opdat Hij van hen gekend worde in geest en in waarheid; mogten zij weldra God en Christus leeren kennen als de Heer der heeren en hun God en Koning, opdat ook hunne tong Zijnen naam moge belijden.

Zij begraven hunne dooden, even als de Dongo's te Bima en de Tjendanezen, in groote ronde kuilen, en plaatsen het lijk daarin in eene op de hurken zittende houding, hetgeen min of meer het denkbeeld eener opstanding uit de dooden uitdrukt; vervolgens wordt het graf met een steen gedekt.

Hunne woningen zijn behalve enkele zeer kleine hutten die men hier en daar in het gebergte ziet, in het midden langwerpig en aan de beide einden rond. Het dak loopt tot dicht bij den vloer af, die meer of min boven den grond verheven is. Langs de kanten zijn vertrekjes afgeschoten gelijk de varkenskotten in Holland, voor de bewoners tot slaapplaatsen dienende. In het midden van het vertrek is een groote vuurhaard. Op eenigen afstand daarboven wordt de padi gedroogd, alvorens gestampt te worden, en hetgeen verder voor ongedierte moet bewaard blijven wordt daarboven opgelegd. Zulk een huis wordt door meerdere huisgezinnen bewoond.

Hunne kleeding is nog zeer gering. De vrouwen dragen sarongs, zeer grof door haar zelve geweven. De mannen dragen ook wel sarongs en slendangs, maar de meesten hebben slechts een klein lapje doek tusschen de beenen, over een touwtje dat zij om het midden dragen doorgehaald, om hunne schaamte te bedekken. Hunne versierselen zijn snoertjes koralen, welke zij in de ooren en om den hals dragen, en armringen van koperdraad. De groote gaten die zij in de ooren hebben versieren zij door een rolletje lontarblad er in te steken, en men kan hieraan de bergbewoners van de vreemdelingen onderscheiden.

De klewang is het algemeene wapen op Flores; de pieken

worden er menigmaalen vervaardigd van afgesleten parangs. Sme-derij is onder hen nog zeer gebrekkig. De parang en het boslemmer-mes maken hun voornaamste gereedschap uit. De Endenezen gebruiken ook pijl en boog.

De landbouw bestaat voornamelijk in het aanleggen van drooge rijstvelden; daartoe branden zij in de maanden augustus, september of oktober, of wanneer het seizoen het droogste is, een cirkelvormig terrein in het bosch af, hetwelk zij in den aanvang van den regentijd, die in de westmoeson plaats heeft, beplanten, en in mei wordt er geoogst. Voor het bewerken der velden bezigen zij ploeg noch vee. Met eenen puntigen stok worden gaatjes in den grond gemaakt, en daarin het zaad geworpen.

Het klimaat op het gebergte is zeer koel. Aan den westelijken kant, te Nanga Lilin, begint de droogte reeds in mei en komt er geen regen voor de westmoeson, maar oostelijker houden de regens meer aan. Op de vlakten bij de Nanga Merah valt er maandelijks nog regen tot augustus, en naar het midden van het eiland is de geheele drooge moeson met regen afgewisseld.

Rijst is het hoofdvoedsel van den Mangaraier; verder djagong, obi en gierst, waarvan vier soorten bij hen bekend zijn, als: de kleine geele korrel zooals die in Europa is, twee andere soorten, de eene bruin en de andere half zwart en geel van korrel, ter grootte van de boekweit, en eene vierde soort die wit is, ter grootte van een capucijner erwt, welke laatste vooral gekookt zeer smakelijk moet zijn. Verder wordt door hen katoen en indigo geplant, en houden zij ook tuinen met kokos-, lontar- en pisangboomen.

De vrouwen spinnen en weven de kleederen welke blaauw geverwd worden.

Het transport geschiedt meest met paarden; kleinere draagvrachten verrigten de vrouwen door middel van eenen band

voor het voorhoofd, die achter op den rug ahangt, aan het pak vastgemaakt, waarmede zij tegen de steile gebergten opklimmen.

Slaapmatten worden door hen in menigte maar zeer grof vervaardigd, en door de praauwen van Sapi tegen zout ingeruild.

Het inzamelen van was en kaneel maakt de voornaamste ressource voor den handel uit.

In vorige tijden schijnt er verbod geweest te zijn om kaneel voor den handel van daar uit te voeren. Toen anakoda Samana van Sapi in 1848 mij te Makassar bezocht, en ik hem over den handel gesproken had, liet hij mij zeer in het geheim een bundel wilde kaneel brengen, en verzocht van mij te weten, of ik dit artikel wilde koopen, maar met aanbeveling dat ik er tegen niemand over moest spreken, omdat de Kompanie verboden had dit uittevoeren.

De kaneel groeit te Mangarai in overvloed op het hooge gebergte, daar waar reeds geene menschen meer wonen; de huizen zijn lager gebouwd, en de bevolking gaat derwaarts om te schillen. Op het lager gebergte wordt die specerij ook nog gevonden, maar van minder geur, en die welke op de hoogste toppen groeit moet de beste zijn.

Er zijn twee soorten van boomen. Eene soort die eenen hoogen dikken stam krijgt, en overeenkomt met de beschrijving en afteekening van den kaneelboom op Ceilon, en eene andere die lager groeit, maar veel dunner schil heeft, van zeer ligte kleur, waarvan ik elders nog geene beschrijving heb gevonden. Het zijn twee verschillende soorten van boomen, de eerste afgekapt zijnde spruit niet weder uit, maar de laatste wel.

Het saisoen om de kaneel te schillen, begint met de regensmoeson, nadat de velden beplant zijn, en duurt zoolang als de regens aanhouden dewijl de bast dan nog los laat.

In plaats van de takken ter lengte van 5 à 6 voet aftesnijden en die te schillen welke de fijnste kaneel zoude opleveren, velt de Mangaraier den geheelen boom, neemt de dikke

bast er af en laat de m^ooije takken liggen, om spoediger eene groote hoeveelheid te bekomen. Verder wordt de kaneel meest in den-rook boven het vuur gedroogd, en in het geheel niet gekonserveerd.

Om de kaneel van het gebergte naar de kust te voeren is dezelve twee à drie dagen of ook langer onder weg.

Komt er onder weg regen dan wordt dezelve maar weder in den rook of bij het vuur gelegd; vervolgens blijft die nog eenige dagen in de opene lucht bij de huizen van opkooopers liggen, die er ook geen zorg voor dragen, zoodat er geene berekening kan gemaakt worden naar de waarde van de tegenwoordige kwaliteit, welke te Singapore 7 à 9 dollars per pikol kost.

De boom die op Mangarai groeit is zeker van de beste soort, en de kaneel die het hoog gebergte uit de natuur oplevert zal krachtiger zijn dan die uit op lagere gronden aangelegde tuinen.

Wij waarschuwden hen zooveel mogelijk en vermaanden hen de kaneel beter te bewerken. Wij beloofden, als zij ons van de dunnere takken kaneel bragten, wij hun daarvoor hoogere prijzen zouden betalen, en reeds vele waren er, die ook betere kwaliteit bij ons bragten, maar de meeste kaneel van de boomstammen en dikke takken werd bij de bimanesehe en endene-sche praauwen gebragt, welke die even gretig opkochten.

Bij gelegenheid dat ik daloe Todo ontmoette stelde ik hem voor oogen hoe schadelijk dit was, en dat dit tevens met het uitroeijen der kaneelbosschen gelijk stond, dewijl er ook niet voor nieuwen aanplant gezorgd werd; dat het raadzamer ware hij order gaf dat van de groote boomen niet dan de takken mogten afgesneden worden, en nieuwe uitspruitsels 5 à 6 voet lang zijnde; maar ook hierop antwoordde de daloe, dat door gebrek aan magt hij hierover geen orders kon geven; die kaneelbosschen leveren voor hem of voor de daloes ook geene inkomsten op. De daloe zeide, dat wanneer de Kompagnie er het

gezag kwam aanvaarden, en daartoe orders gaf, alsdan eerst aan de verbetering dier kultuur kon gedacht worden.

Paarden zijn er vrij overvloedig en van dezelfde soort als die van het Sandelhout-eiland. Varkens zijn er ook veel en worden door elk huisgezin verzorgd. De mangaraische bok is van een bijzonder langharig ras. Er worden ook hanen gevonden welke van de borst af mooie lange afhangende sprietvederen hebben.

Schape en runderen heb ik er niet gezien, maar zouden in de lagere bergvlakten zeer goed tieren.

Buffels worden er voor den landbouw niet gebruikt, maar zijn er in het wild en worden van tijd tot tijd door de daloes gevangen tot feestmaal, even als de herten die op het Toren-eiland zeer overvloedig moeten zijn. Er zijn ook veel apen, benevens slangen welke door de Mangaraiers gevangen en gegeten worden.

Dewijl zij in het gebergte en niet aan het strand wonen hebben zij ook geene prauwen of visscherij, maar komen zij van tijd tot tijd aan het strand om er schelpdieren te zoeken. Langs het strand vindt men ook veel uit zee opgeworpen kraal-gewas. Het plantenrijk zoude een wetenschappelijk onderzoek vereischen. Van vruchtboomen groeit de oranje- en djamboe-bidji-boom in het wild.

Mij werd een stuk kamferhout gebragt, dat ook in het gebergte groeit. Van sandelhout heb ik niets vernomen. Geel- en sapanhout zoude echter nog veel te bekomen zijn, maar het mag niet gekapt worden, omdat men dit wegens de Kompagnie niet durft doen. Op het gebergte worden meerdere soorten van boomen met geurige bast gevonden. In de velden vond ik hier en daar plekken met kleine roode peper in het wild.

De Mangaraiers worden geregeerd door huune daloes, waarvan de een uitgestrekter gebied heeft dan de ander. Het gezag en de inkomsten der daloes zijn zeer beperkt. De op-

brengst der bevolking bestaat in padi, djagong en eenige was; overigens is die geheel vrij en de daloes kunnen hunne onderdanen tot niets dwingen. Hunne magt is voornamelijk om voor overtredingen boeten opteleggen, en ook met den dood te straffen, waarvan ik echter van geen anderen daloe dan van daloe Ponko vernomen heb.

De voornaamste of de groote daloes hebben een aantal onder-daloes in hun rijk, die echter zelf vrij onafhankelijk zijn en op de oproeping van de daloes niet eens opkomen, zoodat die van hen weinig voordeel trekken.

De voornaamste is daloe Todo, die, zooals ik reeds vermeld heb, in naam voor den sultan van Bima voor het geheele gebied opkomt, maar werkelijk slechts de magt over een gedeelte van daloe Ponko, zijnen oom, ontvangen heeft, die het geheele gebied, van daloe Badjo af tot voorbij Borro, en volgens sommigen zelfs tot aan de rivier Wai Mede, van zijnen vader geërfd heeft. Hij voert nu nog gebied over het eiland langs de zuidzijde van den grooten bergrug van de Nanga Merah tot voorbij Borro, terwijl het land aan de zuidzijde van den burgrug van daloe Badjo af tot aan de Nanga Merah onder het gebied van daloe Todo is. Daloe Ponko is een klein en op het oog zwak, maar woest mensch, doordien hij zich te veel aan het gebruik van arak en toeak overgeeft; hij is intusschen reeds zeer oud en, zoo ver ik heb kunnen nagaan, moet daloe Todo van hem het geheele rijk erven. Deze is bedaard en verstandig en heeft verscheidene broeders en zoons die ook vrij geschikte menschen zijn.

Het rijk van daloe Badjo is van de westkust van Flores tot aan de westzijde van het gebergte van daloe Todo. Van tijd tot tijd moeten die nog al in geschil geweest zijn. Die geschillen zijn veel over paardendieverij enz. Zoo had daloe Todo bij eenen inval in het rijk van daloe Badjo ook het huis van den boegineschen hadji verbrand, dien ik te Sapi

outmoette. Daloe Badjo heeft, behalve 200 Badjorezen woneude in de twee kampongs bij de Nanga Lilin, nog acht onder-daloes, die echter ook weinig aan zijne bevelen gehoorzamen. Daloe Leda bewoont het gebergte ten noorden van daloe Badjo, en daloe Sibal voert gezag ten noorden van den grooten bergrug; zijn rijk moet dicht bij Pota zijn.

Deze vier, door de Bimanezen de groote daloes genoemd, moeten elk tien slaven, en verder zijn er nog acht daloes, die vijf slaven 'sjaars aan den sultan van Bima moeten opbrengen; maar er moeten ook nog vele andere daloes zijn, die even als daloe Ponko zich niet aan den cijns van Bima hebben willen onderwerpen.

Voor 1815, toen Sumbawa en Bima nog niet door de uitbarsting van de Tambora geleden hadden, en Bima veel magtiger en de slavenhandel nog in bloei was, moeten 'sjaars wel 2000 slaven van Mangarai zijn uitgevoerd.

De cijns, waarop Bima beweert aanspraak te hebben, bedraagt 3 à 400 slaven, benevens was, slaapmatten, geiten enz.; maar Bima verzwakt zijnde, heeft dien eisch niet kunnen staande houden. De Mangaraiers hebben eenige jaren hunne schatting gestaakt, toen in 1851 eene nieuwe expeditie derwaarts gedaan is van eene bark, een schoener en eenige padoewakans en prauwen onder bevel van anakoda Samana, en thans wordt de reeds vermelde cijns weder opgebracht.

De daloes moeten die slaven te Reo en Pota leveren; van daar worden zij naar Sapi vervoerd, en meest naar het gebergte van Wera gebracht, hetwelk geheel door slaven van den sultan van Bima bewoond wordt.

De wijze waarop de Bimanezen hun gezag ingevoerd hebben en zoeken uittebreiden is door het zenden van eenen afgezant met een geschenk van den sultan, bestaande in eene gouden kris. Door dien aantenemen achten zij dat de daloe zich aan den sultan verbonden heeft.

In het volgende jaar komt de afgezant weder om den cijns, en daaraan niet voldaan wordende, worden er strooptogten gemaakt, totdat de daloe eindelijk toegeeft. Een afgezant van Bima, dien ik te Borro ontmoette, was op nieuw bij eenen daloe geweest, en beklaagde zich dat die daloe wel het jaar te voren de kris had willen aannemen, maar toen geen cijns wilde betalen.

Tot bewijs van goed regt en aanspraak op Mangarai wil Bima dan vooral ook doen gelden, dat de daloes de kris en de versierselen dragen, die de sultan van Bima hun gegeven heeft. Het is daarom dat de sultan van Bima het als eene groote beschuldiging tegen mij wilde doen gelden, dat ik aan daloe Badjo zoude gezegd hebben, dat hij de gouden kris maar aan den sultan van Bima terug moest geven. Kolonel gouverneur Van der Hart was van oordeel dat het beste zoude zijn, om in tegenwoordigheid van eenen Nederlandschen bevelhebber, de daloes hunne gouden kris en versierselen aan den radja Bitjara van Bima te doen teruggeven, en dat daarmede ook alle magt en invloed van Bima op Mangarai ten einde zoude gebragt zijn.

De Bimanezen hebben aan de noordkust kampongs gevestigd, als te Bari, Reo en Pota.

Op elk dier plaatsen is een zoogenaamde radja.

Slechts Bari heb ik gezien en reeds vermeld. Bima gaf voor dat die kampong aangelegd was om de zeeroovers te verhinderen er eene schuilplaats te vinden, terwijl zij die gebruiken, om er de Mangaraiers door te onderdrukken.

Reo en Pota moeten twee ellendige kampongs zijn en de Bimanezen aldaar met hunne vrouwen en kinderen aan de opium verslaafd en geheel gedemoraliseerd. Het kampement van daing Malimpo, in de maand januarij bij daloe Badjo te Nanga Lili in het reisverhaal beschreven, geeft een klein staaltje van hunne handelwijjs.

Denkelijk uit vrees voor de radja's van Reo en Pota zijn de Mangaraiers meer naar het zuiden getrokken.

Mangarai is door Bima voor handel met vreemde vaartuigen niet verboden, want daartoe heeft het geen magt; maar de handel wordt er zoodanig door Bima bemoeijelijkt, dat de handelaars van Sapi er met hunne prauwen alleen de vaart op behouden. Hunnen handel op de noordkust ben ik niet in staat geweest optenemen, doch ongeveer 14 prauwen bezoeken jaarlijks de zuidkust.

Het is zeer moeilijk daarover goede informatien te bekomen.

Een oud vertrouwd man verhaalde mij dat de kleine prauwen dooreen elk vijf slaven en de groote elk tien à vijftien slaven jaarlijks van daar uitvoerden. Anakoda Samana zeide mij vroeger ook reeds dat de handelaars van Sapi er veel slaven bewaamen.

Te Nanga Ramo vonden wij ook in eene der verlaten hutten een groot houten slavenblok, en enkele voetblokken zagen wij nog aan de boorden der Nanga Lilin gedreven.

Treurig is het zulk een goedaardig volk als de Mangaraiers, in een land van zoovele rressources, onder den druk van eenige door opium gedemoraliseerde Bimanezen gebogen te zien. Het zal geen betoog behoeven, dat onder zulke omstandigheden geene ontwikkeling kan plaats vinden. Het afschuwelijke van slavenroof en slavenhandel aantewijzen is niet meer noodig; het wordt algemeen erkend, en om de slavernij in Indie afte schaffen wil het gouvernement zich opofferingen getroosten. Ongelukkig het lot van hen die met geweld van land en betrekkingen verwijderd, door dwang vreemden moeten dienen. Het land zelf waar dit gebeurt draagt er ook de ongelukkige sporen van.

Door de verminderde bevolking die de slavenhandel te weeg brengt, blijft er een groot gedeelte lands onbebouwd en onbewoond. De bevolking die er overblijft, zich op de ontoegankelijkste plaatsen verschuilende, wordt van alle gemeenschap afge-

sneden, en in plaats van ontwikkeling heeft er versterving plaats.

Een enkel verbod of traktaat met die inlandsche vorsten tegen slavenhandel te vernieuwen is niet genoegzaam. De kusten voortdurend door de marine te doen bewaken is kostbaar en ongenoegzaam, en het kwaad wordt niet uitgeroeid door van tijd tot tijd eene kampong in brand te schieten.

De Bimanezen van Mangarai te verwijderen, ten minste allen die er zich eenige magt willen aanmatigen, en de daloes de geschenken van Bima te doen teruggeven, is het doelmatigste.

Het is een feit dat de sultan van Bima slaven van Mangarai heeft uitgevoerd, terwijl het gouvernementsverbod tegen den slavenhandel reeds bekend was, en op dien grond heeft het gouvernement reeds genoegzaam regt om de Bimanezen van Mangarai te verwijderen.

Het gouvernement kon het gezag over de Mangaraiers aanvaarden; dewijl zij niet bij magte zijn zich zelve te beveiligen, kon het gouvernement de daloes onder bescherming nemen.

Het gezag dat het gouvernement er zoude vestigen kon zeer eenvoudig en weinig kostbaar zijn. Immers wanneer wij in aanmerking nemen door welk eene geringe magt van Bimanezen zij zich zoo schandelijk hebben laten onderdrukken, een volk waarvan de heer Zollinger, van Sumbawa sprekende, schrijft: „een handvol vastberadene Europeanen zoude ligt het geheele eiland veroveren.” Kolonel gouverneur Van der Hart, die Bima bezocht, vermeende ook dat de magt van de onafhankelijke vorsten reeds zoover gedaald en verstorven was, dat het gouvernement aan de afpersing en onderdrukking hunner eigene onderdanen weldra een einde kon maken, en het reeds dus van zelve niet meer te pas kwam, hun dit op Mangarai toetelaten. Wanneer nu de Mangaraiers zich door zulk eene geringe magt van Bimanezen hebben laten onderdrukken, zullen zij met nog geringer magt zich kunnen laten beschermen.

Om tot uitvoering te komen zoude dus aan Bima het gezag

over Mangarai moeten ontzegd worden. Er zoude eene expeditie moeten plaats hebben, met eenen kundigen stafofficier van aanzien, die zich door den radja Bitjara van Bima moest laten vergezellen naar Reo en Pota aan de noordkust.

Aldaar gearriveerd zou hij te dier plaatse de daloes kunnen doen oproepen die er onder behooren, en hun de krissen en versierselen aan den radja van Bima terug doen geven, hen daarmede van allen cijns en gehoorzaamheid aan den sultan van Bima ontslaande; en de Bimanezen, die er het gezag uitoefenden, met diezelfde gelegenheid aan boord nemen, en laten repatriëren.

Alsdan kon het gouvernement deszelfs gezaghebber op Mangarai aan de daloes doen voorstellen, en hun de magt ontzegd worden onderling oorlog te voeren, met bepaling dat er een of twee malen 'sjaars onder het bestuur van den gezaghebber eene vergadering zoude gehouden worden, waar alle onderlinge aanklagen zouden moeten gedaan en beslist worden.

Verder zou het gouvernement het vernielen der kaneelbosschen niet behooren te gedoogen, en zelf het beheer daarover uitoefenen.

Die kaneelbosschen zoude het gouvernement reeds vooruit eens tot dit einde kunnen doen opnemen, en zich een plan van bewerking met de berekening der voordeelen doen voordragen.

Het gouvernement zoude voor opzigtters moeten zorgen, die in de kaneelbewerking goed geoefend zijn, en de Mangaraiers in het gebergte wonende, zouden de kaneel kunnen snijden en schillen tegen betaling bij het gewigt.

Alsdan zouden de wegen voor het transport moeten verbeterd en aangelegd worden. Daar de Mangaraiers zelve paarden bezitten, zoude men dit wel op het voordeeligtst door hen verrijgt kunnen krijgen.

De afvoer zou dan naar de noordkust kunnen geschieden, van waar schepen, ledig van de Molukken naar Java terugkeerende, die bij eene spoedige belading tot zeer lage vracht naar Java zou-

den kunnen overvoeren. Dewijl het een zeer volumineus artikel is, dat bij veelvuldig vervoer te veel met vracht bezwaard wordt, zoude het voordeelgste zijn de kaneel op Java te laten verkoopen, van waar die dan direkt voor de plaatsen der konsumptie kon gekocht worden, vooral voor Amerika, Frankrijk, Hamburg enz., dewijl Engeland van dit artikel van Ceilon en Nederland reeds van Java daarvan voorzien wordt.

Aan de plaatsen van afvoer als te Reo en Pota zouden noodzakelijk op de gezondste plekken versterkte kampongs moeten worden aangelegd, hoewel de magt er niet groot behoeft te zijn.

Op het bevel van het gouvernement zouden er eenige Mangaraiers kunnen komen wonen, of ook eenige Rottinezen, Alfoeren of andere volkstammen worden gevestigd, zooals ik reeds als voorbeeld eener exploitatie bij Nieuw-Guinea heb voorgesteld. De bergvlakten langs de kusten zijn, naar het mij voorkomt vatbaar voor kultuur en het onderhouden van die kust-kampongs zoude niet veel opofferingen vereischen; terwijl de produktie van de kaneel ruim genoeg zal zijn, om het gouvernement de kosten te vergoeden, en den daloes naarmate zij het beheer zoeken te bevorderen, ook nog eenig voordeel daarvan kon worden toegezegd. Er zouden dan ook nog eenige zendelingen kunnen onderhouden worden, om het hunne voor beschaving en onderwijs bij te dragen, die zich alsdan ook op de beoefening van de taal zouden moeten toeleggen.

Zoo zouden de arme Mangaraiers van hunne snoode onderdrukkers verlost worden, zee- en slavenroof geweerd, beschaving en welvaart verspreid kunnen worden, en het gouvernement voor de opofferingen daarvoor gedekt zijn.

Midden Flores.

Niet alleen de bergformatie, maar ook de overvloedige produktie van kokosboomen verschilt van de rivier Wai Mede af

van die van Mangarije of westelijk Flores, en nog meer de bevolking in taal en karakter.

Het zijn de Rokka's die het ten zuiden bewonen, de Langa's ten noordwesten en de Wogo's ten noordoosten, te zamen eene soort van volk onderscheiden van alle andere bergstammen van Flores.

Het is zeker een zeer stoutmoedig volk. Bimanezen hebben de Langa's, de Endenezen de Rokka's zich zoeken te onderwerpen; maar zij zijn er nooit in staat toe geweest en ten minste aan de zuidkust zijn zee- en slavenroovers altijd dapper geweest. Vandaar dat deze bevolking ook veel talrijker gebleven is en zich onbevreesd tot aan het strand heeft nedergezet. Ik zag hen daar op en neder loopen, terwijl men mij verzekerde dat het geheele binnenland tot op de hooge bergtoppen vol bewoond was. Zij gaan niet buiten hun land, bezitten dus ook geene prauwen en laten er anderen ook niet toe. Zeker dat de eerste bezoekers hun geen en zeer goeden dunk van andere natiën hebben achtergelaten.

Al de berigten, door mij van Bimanezen en Endenezen ontvangen, meldden dat zij vervaarlijke menscheneters waren, waarvan men mij zoovele bijzonderheden verhaalde, die veelzijdig bevestigd werden, dat ik stellig vermeende dat het waarheid was.

Men verhaalde mij dat niet alleen elke vreemdeling door hen werd aangevallen, afgemaakt, gebraden, en gegeten, maar zelfs hunne ouders, oud wordende, of eenig bloedverwant gevaarlijk ziek zijnde, door hen worden geslagt en gegeten, waarvan de geheele familie een deel kreeg, en dat de wangen, borsten en dijen het meest door hen op prijs gesteld waren.

Later heb ik echter van de Keo's vernomen dat dit zoo erg niet was; dat zij wel wat woest en hevig van aard waren, maar als men een weinig met hen en hunne taal bekend was men nog wel met hen kon omgaan en handel drijven.

Onlangs heb ik het geluk gehad een Rokka zelf te ontmoeten, reeds als jongeling uit zijn land weggeraakt zijnde. Hij sprak

maleisch, was zeer ontwikkeld, en verzekerde mij plegtig dat de Rokka's geene menscheneters waren. Eens met hen bevriend zijnde moeten zij zeer getrouw zijn. Het sluiten van een verbond van vriendschap met hun geschiedt door eene wond in den mui van de hand te brengen en elkanders bloed te zuigen. De Rokkanees verhaalde mij met ergernis, dat de Endenezen dit eens met hen gesloten doch verbroken hadden.

Het Opperwezen noemen zij Atagai, en hoewel heidenen, schijnt er een soort van besnijdenis toch bij hen in gebruik te zijn.

Zij hebben zwaar gekroesd haar, dat boven het hoofd is zamen gebonden en dan in eenen grooten bos overeind staat.

Zij moeten zware klewangs hebben.

Hunne taal is onderscheiden van die der overige volken van Flores.

Van de kampongs in Rokka heb ik de volgende namen gekregen, behalve Waiworo aan den voet van den piek: Toa, Kila, Gnali, Redamoende, Remoeloe, Likajika, Remoloka, Deromagne, Dirau, Peelatawe, Inoewatoe, Idjire, Magilawa, Gago, Pali, Roeto, Bomeko, Kilitoi, Doea, Kabi, Libogo, Sahirade, Goeroesina.

De kampongs in Langa:

Langagedi, die de hoofdkampong van Radja moet zijn, verder Lenesiang, Bowaroe, Taranege, Mari, Bogesan, Sapawera, Lodowea, Belas, Soekatei, Pau, Pauwarena, Bai, Nolo, Noesa, Kanda, Teni, Posso, Nihoewalioe, Ngade, Badjawa, Wasoesoba, Baroeba, Wekolo, Ekoseto, Reboe sikoe, Natameda, Legewala, Linguilina, Sabiwadja, Wolomegna, Dona, Bena, Loemba, Derwe, Watisipi, Libobe, Wolowitoe, Liwassauw, Baloe, Bokagnoe, Liawegoe, Boworoe, Motoe, Bela, Gedjo.

De kampongs in Wogo:

Deguisi, Tabelo, Tetoda, Doea, Derakateda, Tobeia, Bepotidi, Tabeno, Boe-oe, Bogo, Wolohodo, Tekadjoe, Tepali, Tegake, Loewartoe, Taren, Teroemagne, Moeloea, Pikassina, Timoeloe, Radamoenda, Taunio, Watoewedja, Nenodjawa, Pa-

liseso, Kapakomo, Bodjono, Nitoeniba, Sawoe, Nenopau, Boemoere, Tabile, Nagnalika, Dogano Polo.

Het land moet rijk en vruchtbaar zijn.

De piek van Rokka levert van de kust een sierlijk tafereel. Van het strand ziet men die zuiver kegelvormig oprijzen en naar het mij voorkwam hooger dan de piek van Bali. Dezelve is geheel bewoond, en ik kon de hutten met de bebouwde velden of tuinen duidelijk onderscheiden; beneden langs het strand was het vol van klappers en pisangboomen. Ter westzijde ligt de kampong Waiworo.

De metalen zijn reeds in den aanvang vermeld.

Het moet een krachtig en nijver volk zijn.

Rijst, djagong, gierst, obi's, benevens katoen en indigo zijn ook hunne artikelen van landbouw; westwaarts van Rokka zijn kokosboomen schaars en oostwaarts van hen ontbreekt de rijst; maar hun grond levert beide op.

Ware ik niet door rampen verhinderd, ik zoude hen voorzeker reeds opgezocht hebben, vooral nadat ik dien man van Rokka heb leeren kennen, die bereid was mij als gids te vergezellen, waarop het bij zulk een volk bijzonder aankomt.

Het zoude van groot belang zijn hen nader te leeren kennen, waaruit de vraag zoude oprijzen op welke wijze dit volk zoude moeten ontwikkeld worden. Wanneer er genoegzaam gezag tot veiligheid van persoon en eigendom onder hen bestaat en er handel en zendelingschap kon gevestigd worden, zoude dit welligt genoegzaam zijn om beschaving en welvaart onder hen te bevorderen. Aan de noordkust van het land der Langa's en Wogo's is Rioeng, vanwaar men veel van zeerooverij hoort en verwaarts de marine en kruisbooten zoo dikwijls moeten gezonden worden, die er rooverspraauwen gevonden en verbrand hebben. Op eenen kleinen afstand van de kust moet het land daar zeer bevolkt zijn. Ik ontmoette eenen man van Wogo, die op de vraag: „of het volk uit het binnenland ook in verbinding

stond met de zeeroovers?" mij zeide dat de bevolking vijandig was tegen de roovers van Illanon en Magindano, maar niet tegen de Beadjoes en het volk van Goa; hetgeen mij tot de gedachte aanleiding geeft dat de Beadjoes van Sumbawa, die met Goa verwant zijn, aldaar wel schuilplaats vinden; door relatie met het volk uit het binnenland aanteknoopen, zouden dus ook die kusten het best voor goed kunnen gezuiverd worden.

Oostelijk Flores.

Ouder dezen naam is begrepen wat ten oosten van Keo tot aan Larantoeke ligt.

De bevolking is ook weder vrij zachtaardig en is als in stammen op het gebergte verdeeld.

Elk gebergte heeft zijn eigen volk of stan. Zij worden door geene vorsten geregeerd, maar hebben hunne oudsten en zijn in dit opzicht nog minder beschaafd dan de Mangaraiers.

Van bewesten Keo, of ten oosten van het land der Rokka's en Wogo's tot aan Gliting ten noorden en Sika ten zuiden, wordt eene taal gesproken die veel met het endeneesch overeenkomt of liever oorspronkelijk endeneesch is, en bestaat er alleen tusschen de verschillende stammen verschil in dialekt; terwijl van af Gliting ten noorden en Sika ten zuiden, in het land van Larentoeke eene andere taal gesproken wordt, waarover op laatstgemelde plaats meer bijzonderheden zullen te vernemen zijn.

Het was mij niet mogelijk van al de namen der verschillende bergvolken opgave te verkrijgen en zal ik er slechts eenige van vermelden.

Van de piek van Keo vindt men langs de kust eerst de bewoners van dat gebergte onder den naam van Keo's; verder oostwaarts de Noembas, Tongo's, Braai; verder oostwaarts van Ende de Dona's, Natospiro's, Gera's, Boeri's, Doeri's, Para's.

Noordwaarts van Ende werden mij opgegeven de Woratora's, Worotoga's, Doenga's, Oelemai's, Kolotoro's, Korimbo's.

Langs de kust van Keo tot Ende hebben zich hier en daar ook eenige Maleijers, Makassaren of Boeginezen gevestigd, waarvan de voornaamste de radja van Ende is.

Het rijk van Ende had ik mij vrij aanzienlijk voorgesteld; maar tot mijne groote verwondering bleek het mij dat het niet meer dan ééne enkele kampong is, aan de kust in eene groote bergkom, de baai van Ende, gelegen.

De huizen zijn vrij ruim en op palen gebouwd; de palen en vloer worden van den kokosstam en het dak en de schutting van deszelfs bladen vervaardigd.

Van het strand af waren er huizen gebouwd, maar de kampong van den radja door een pagger van losse keijen min of meer afgesloten maar op de meeste plaatsen ingestort, was meer binnenwaarts gelegen.

Het is in de kampong zeer bar, zonder boom of schaduw, en geweldig warm.

Onder den radja hebben de bandar en de imam het hoogste aanzien en zijn er behalve hen nog een aantal mantri's of hoofden.

De handelaren zijn vrij ondernemend en bezitten een aantal praauwen, waarmede zij voornamelijk op Singapore varen. Zij laten zich veel voorstaan en het gezag van den radja over hen moet zeer gering zijn.

De nijverheid bestaat in het weven van kleedjes of sarongs, die grof en sterk zijn. De overige volken van Flores verwen blaauw, op Ende wordt het garen roodbruin geverwd.

Het land is vol van kokosboomen en de nooten zijn er zeer overvloedig. De Endenezen koken de olie voor hun eigen gebruik, maar de olie die er wordt uitgevoerd wordt door verrotting verkregen en is dus zeer slecht en onzuiver, zoodat dezelve in Indie niet kan gebruikt worden.

Even als de Bimanezen de onderdrukkers zijn van westelijk Flores of Mangarai zijn de Endenezen zulks voor de volken van oostelijk Flores; behalve dat ook hier en daar enkele Makassaren en Maleijers zich langs de kust hebben nedergezet, waarvan de vestiging van anakoda Salee te Tongo een voorbeeld is.

Omtrent deze zaak heb ik verschillende informatien genomen die allen overeenstemmend zijn. De Bimanezen bij wie ik informeerde gaven eenparig getuigenis; evenzoo leverde de Endenees in het reisverhaal vermeld, mij een gelijkkluidend verhaal, hetgeen mij te Ende door velen herhaald en zelfs door den radja van Ende bevestigd werd.

Ik vernam van hen dat nu ongeveer twintig jaren geleden een makassaarsche anakoda Salee zich te Tongo aan het strand vestigde, eenige kustbewoners aldaar tot de mahomedaansche godsdienst overhaalde; zijn zoon, aldaar geboren, de tegenwoordige anakoda Salee, heeft zich het gezag aangematigd en deelt dit met eenen Boeginees aldaar.

De Tongo's zijn daardoor verdeeld in die welke aan de kust wonen, Salee als hun hoofd erkennen, en Mohamedanen zijn, en in die welke nog heidenen zijn gebleven en in het gebergte wonen. Zij zijn gedurig te zamen in oneenigheid, hetgeen ik van de Tongo's te Borro vernam dat toen weder het geval was, dat aan de partij van Salee gelegenheid geeft op die van het gebergte van tijd tot tijd eene slavenjagt aanteleggen.

Van deze slaven en die welke hij verder aankoopt maakt hij jaarlijks eene expeditie naar Pidjoe, voor welks opbrengst hij aldaar rijst koopt, waarmede hij zijne reis naar Singapore vervolgt. Hij was toen ook weder met twee padoewakans om de west gegaan en had nog Nanga Lilin en Nanga Ramo aangedaan. De radja van Ende maakt ook aanspraak op Tongo; maar Salee heeft zich aan zijn gezag onttrokken.

Het is intusschen nog de vraag of de berg-Tongo's het alsdan beter zouden hebben.

Te Noemba is ook een handelaar van gelijken aard.

Het verbod van slavenhandel is te Ende bekend en is het daardoor zeer moeilijk juiste informatie te bekomen. Van den Endenees in het reisverhaal vermeld, vernam ik dat dezelve aldaar nog sterk gedreven wordt, hetgeen aan de Bimanezen ook bekend was. Niet alleen worden er slaven uit het binnenland geroofd; maar zij worden ook van Timor en Tjendana aangevoerd, welke de boeginesche handelaren van Ende kochten en naar Sumbawa, Lombok en Bali ter verkoop bragten.

De slaven van Timor aangevoerd, waren ook veel van het eiland Solor afkomstig, alwaar ook mohamedaansche strand- en heidensche bergbewoners zijn; de strandbewoners, door eenen vorst van Timor ondersteund, maken jacht op de bergbewoners.

De Endenezen strekken hunne magt in naam ook over de bergvolken uit; maar hoe gering die is kan daaruit opgemaakt worden, dat geen volwassen Endenees er durft doortrekken en dit van daar alleen aan jongens is toegestaan.

De radja van Ende was in oorlog met de Dona's, een zeer naburig bergvolk ter oostzijde, hetwelk een der voornaamste schijnt te zijn, alwaar volgens het getuigenis van den radja de schoonste vrouwen van Flores moeten zijn, die het beste aan Makassaren en Boeginezen kunnen verkocht worden om te huwen en dus een anderen tak van slavenhandel uitmaken. De oorzaak van den oorlog was dat de radja van Ende aan de Dona's eene opbrengst van produkten had opgelegd tot voorwaarden die niet door hen waren aangenomen. Reeds zes maanden had die oorlog toen geduurd, maar de Endenezen schenen niet vele vorderingen te maken en waren gedurig in vrees. De radja had reeds de rijksraden te Noesa Ende, het eiland in de baai gelegen, doen brengen.

Het grootste getal dat de Endenezen aan manschappen konden aanvoeren was ongeveer honderd vijftig, die dan des ochtends uitgingen, om eenen strooptogt te doen. De Dona's lielden

zich hier en daar verscholen en schoten op hen, waarop zij dan tegen den middag terug kwamen. Des nachts liepen de Endenezen gevaar dat enkele Dona's de kampong kwamen binnensluipen, om die in brand te steken, en een groot aantal dan een aanval zoude wagen. Een aantal jongens werd daarom dan ook aan den gang gehouden, om op trommels te slaan, ten einde de vijanden te verschrikken. Behalve klewang, en geweer gebruiken de Endenezen ook pijl en boog.

Die oorlog heeft ongeveer anderhalf jaar aangehouden, en zijn de Endenezen nog verscheidene malen in nood geweest; van weerszijden moeten er in dien tijd 20 à 30 man gesneuveld zijn.

Die oorlog was het gevolg van onderdrukking, waarvan het volgende als een staaltje kan dienen.

Bij het onderzoek naar de handelsregten, in tegenwoordigheid van den radja en de mantri's, zeide de bandar mij, dat die regten op de produkten geheven werden als *f* 3 per pikol olie en *f* 3 per 1000 klappers.

Op de vraag wie dat moest betalen, zeide hij dat koper en ver koper dat elk moesten doen. Als ik er handel vestigde, zoude dat door mij en het bergvolk afzonderlijk moeten betaald worden. Die olie is zeer ordinair, en kan te Makassar voor geen *f* 10 verkocht worden; de waarde daarvan te Ende is niet meer dan *f* 6. Ik hield dit den bandar voor oogen, en zeide: dat wanneer ik van het bergvolk een artikel van *f* 6 waarde kocht, bij de betaling daarvan *f* 3 afhoudende voor de regten die ik hun moest voldoen, en de inlander dan ook nog *f* 3 moest betalen, die man alsdan niets overhield. Hierop antwoordde hij: dat is zoo, maar dan geef ik hem toch nog wat uit medelijden.

Alle welvaart wordt daardoor den bodem ingeslagen. Roof- en slavenhandel kunnen er onbelemmerd gedreven worden, dewijl er geen toezigt kan gehouden worden. Volgens zeggen van den radja van Ende was er in geen twee jaren een nederlandsch

oorlogsvaartuig geweest; het laatste was de brik Pylades op de reis naar Ambon, en deze had er slechts kort vertoefd.

Hoe wenschelijk het ware dat het gouvernement den radja van Ende liet verhuizen en het gezag aldaar aanvaardde, behoeft geen betoog.

Magt of aanzien is er niet om eenigzins te doen afschrikken. De produktie van kokosnoten is er genoegzaam overvloedig om de kosten van het gezag goed te maken, en orde en veiligheid te vestigen.

Het nederlandsch gezag kon de bergvolken achter Ende in bescherming nemen, en als het land van Iarentoeka onder nederlandsch gezag bleef, alsdan daarmede door het gebergte in verbinding brengen.

Het nederlandsch gezag aldaar in het binnenland gevestigd zijnde, kon ook de noordkust van uit het binnenland van roovers gezuiverd worden, die zich daar het meest nestelen, en er thans een goed gedeelte van het jaar de nederlandsche marine bezig houden; terwijl wanneer de bronnen van nijverheid nader konden opgespoord en ontwikkeld worden, alsdan door het gouvernement tevens zulke maatregelen konden genomen worden om voor de kosten van het uitgebreider gezag de revenuen te vermeerderen.

Verder oostwaarts van Sika langs de zuidkust tot aan Larentoeka werden mij nog de namen opgegeven van Dore, Amanite en Waola. Dit behoort aan het land van Iarentoeka alwaar eene afzonderlijke taal gesproken wordt.

Dat gewest heb ik niet kunnen onderzoeken, en zal het gouvernement zeker van goede informatien daarover voorzien zijn, dewijl er nu sedert geruimen tijd nederlandsche bezetting is.